

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1961

*Tradition och nutid. Grenljusstöpfung i Bollnässtugan julen 1960.
Elin Karlsson, som i snart trettio år stöpt ljus på Skansen,
lär ut konsten till Stockholms Lucia, Ingrid Engström.
Foto Stockholms-Tidningen, Sven Braf.*

Redaktion:

GÖSTA BERG • SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

*Omslagsbilden återger ett utsnitt ur en oljemålning
från 1600-talets slut av Bernardus van Schendel
visande stjärngossar på besök i ett borgerligt holländskt hem.
Se Albert Eskeröds uppsats Stjärngossar i denna årsbok.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1961

"THET FOLKET, SOM FARA OMKRING"

av Carl-Herman Tillhagen

I trots av att svenskarna är ett sedan hedenhös bofast folk, nomadiserar inom våra gränser än i dag tre grupper svenska undersåtar, nämligen lappar, zigenare och tattare. Här skall jag endast uppehålla mig vid zigenare och tattare såsom varande befolkningsgrupper, som ännu är relativt okända för en större allmänhet. Det var också om dem som Olaus Petri fällde de ord, som ovan satts som rubrik.

Zigenarnas ursprung

Själva har zigenarna ingen klar uppfattning om varifrån de stammar. Bland dem cirkulerar dock sägner, som förmäler, att de skulle ha kommit från Egypten; den engelska benämningen *gypsies* och den spanska *gitanos* går tillbaka till dessa traditioner, som till en början allmänt antogs vara verklighetstroгна. På 1780-talet lyckades emellertid tyska forskare genom en analys av zigenarnas språk, romani, påvisa, att vandringsfolkets urhem uppenbarligen måste vara Indien. Tysken A. F. Pott gav på 1840-talet i sitt stora arbete "Die Zigeuner in Europa" ytterligare bevis för detta. Han slog fast, dels att zigenarspråket var ensartat över hela Europa, dels att romani tydligt skiljer sig från de s. k. tatarspråken, dels att zigenarnas språk visar största släktskapen med folkidiomen i nordvästra Indien. Dessa åsikter bekräftades på 1870-talet av språkforskaren Franz Miklosichs omfattande undersökningar.¹ Med till visshet gränsande sannolikhet torde det

därför stå fast, att zigenarnas urhem legat i nordvästra Indien, närmast i Punjab. Närmare än så är det troligen fåvitskt att söka ange zigenarnas ursprungliga hemort, ty med all sannolikhet var zigenarna redan långt före sin utvandring ur Indien ett nomadiserande folk, som rörde sig inom ett förhållandevis stort område. I Punjab finns än idag kringvandrande stammar, som vad både språk och sed beträffar i mycket påminner om våra dagars zigenare. Det förefaller icke otroligt, att zigenarna och dessa stammar har ett gemensamt ursprung.

Utvandringen från Indien torde ha skett för omkring tusen år sedan. Orsakerna är höljda i dunkel. Troligen var det hunger eller krigiska förvecklingar, möjligen båda dessa orsaker i förening, som drev de första skarorna västerut. Persiska, turkiska och grekiska ord i zigenarnas språk ger tillkänna, att utvandrarerna endast långsamt rörde sig västerut. Speciellt länge torde de ha uppehållit sig i Macedonien och Grekland. Första trovärdiga uppgiften om zigenarnas förekomst i Europa stammar från Kreta år 1322. Det talas där om ett folk, som "ostadigt och flyktigt, flytta från lägerplats till lägerplats med sina små, avlånga, svarta och låga tält, såsom vore de ett av Gud förbannat släkte".² Under 1300-talet spred sig zigenarna över större delen av Europa, och år 1417 omnämnes de så långt norrut som i Hamburg. I våra dagar är de praktiskt taget spridda över hela jorden. Deras samlade antal uppgår troligen till något mellan en och två millioner. I Europa finns de flesta i Balkanländerna och i Rumänien, vilka tillhoppa torde rymma ungefär hälften av alla zigenare.

Zigenarnas historia i Sverige

I Stockholms stads tänkeböcker^a för den 29 september 1512 läses: "Die Sancti Michaelis archangeli komme the tatra hith j byn, hulke som sades wara aff Klene Egiffth land. The hade theris hustrvr och barn met them, och somlige hade spene barn. The lage i Sancti Laurentij gille stughe och wore wedh XXX par. Theris höffuitsman het her Anthonius, en greffue met sine greffwynne. The lage til herberges när Lasse Matsson etc. Staden skenkte them XX mark." Uppgiften att detta skulle vara första

gången zigenare kom till Stockholm bestyrkes av Olaus Petri i "En Swensk Cröneka", där det heter: "Samma år her Steen war höffuitsman worden, kom en part aff thet folket som fara omkring ifrå thet ena landet til thet andra, them man kallar Tatare, hijt i landet och til Stocholm, förra hadhe the aldrigh her warit".⁴

Det goda mottagande, som främlingarna fick, och det faktum, att Olaus Petri anser sig böra uppmärksamma deras besök i Stockholm i sin svenska krönika, synes ge vid handen, att deras rykte ännu var relativt gott. Så vitt man känner uppträdde zigenarna på denna tid i relativt stora följen under befäl av någon hövding, som i titlar och klädedräkt ville antyda ett visst stånd, något som ytterligare underströks av lejdebrev från konungar och furstar. Möjligt är också, att de under de första hundratal åren av sin vistelse i Västerlandet, förhållandevis väl hållna som de då var, kunnat samla sig ägodelar och utåt därför kunde uppträda med en viss ståt. Alltnog, Stockholms stad tröttnade snart på de långväga gästerna. Den 1 oktober 1515 antecknas sålunda i tänkeböckerna: "Item samme tiid samtyktes, at thee taator ingelunde [finge] wara her paa stadzins marcher her effter fför theris skalkhet skull och tyweri skuld". Något mer hör man sedan icke av denna första zigenarflock. Med all sannolikhet drog den snart ur landet. Att nya sällskap kom titt och tätt framgår av de ideliga ingripandena mot dem från myndigheternas sida. Gustav Vasa fann intet behag i dem utan betraktade dem som "en förrädere hoop, som hijt i lande äre förskickede ähn at förkundskapa".⁵ I ett brev till sin troman i Östergötland 1550 anbefalles denne, att "säije the tattare til, som ther fare och trigle, liuge och bedrage folck i Östergötland, att the skynde sich her aff riiket med thet alder förste". Tattarna skulle få en viss respittid, och "hvar the effther then tiiden her i riikit finnes, skall man dhå straffe them till lifff och godz uthan all nådher".⁶

Johan III och Karl IX fortsatte faderns kärva zigenarpolitik. I konceptet till 1604 års lagkommissions lagförslag finns under rubriken "Om Tartare" ett förslag till zigenarlagstiftning. "Inge Tartare", heter det, "skall man tillstädia at låta draga kringh om landhet, hwilke icke allena förspeija och förkundskapa the Christnas Konungarijke och landh, ther the framdraga, thet the sedhan

giffwa Turcken och andre tillkänna, som the Christnas landh förföllia wela, uthan bruka och ther the framdraga mycket tiuffwerij och annan falskheet, så wäll i städherne som på landzbygden, bedragandes och många både unga och gambla med theas kocklerij, signelse och annor sådana fåfängio. Therföre skall ingen Ståthållare, Befallningzman, Fougte, eller hoo han wara kan, fördrijsta sigh att förloffwa them draga igenom theas Befallningh, anten medh theas passebord eller annars. Hwilken thet gör och icke fördriffwer them sin wägh när the komma, utan kan skee tager muthor och gaffwor för thet the måge framdraga, han skall giffwa Konungen muthor och böta ther till ottatijo lodh söloff, Konungens eensaaak.”⁷ Även om detta lagförslag aldrig kom att bli gällande lag, ger det dock en god uppfattning om hur de styrande på den tiden såg på zigenarproblemet. Att Karl IX bedrev sin zigenarpolitik i nära anslutning till lagförslaget finns det goda bevis för.

Även kyrkan ställde sig mycket avog mot ”tatrarna”. År 1560 påbjöd sålunda ärkebiskopen Laurentius Petri, att ”tattare skall presten intet befatta sigh medh, huarken döpa theas barn eller jorda theas lik”.⁸ Då kyrkoherde Johannes i Sigtuna 1573 hade brutit emot denna bestämmelse, kallades han med ett mycket barskt brev från ärkebiskopen att stånda till ansvar inför honom. Den förgrymmade prelatens skrivelse kan förtjäna att återges in extenso såsom ett av de få bevarade dokument, som visar, hur en dåtida ståndsperson såg på zigenarfrågan.

”In Domino salutem. Migh er tillkenna giffvit, d.Johannes, aff några idra contractister, at i haffven tagit ider före christna the tattare-barn, ändock man haffver så offta förmant clerkerijt, at the sigh medh thet onda folket inthet skola befatta, så at the them göra någrahanda kyrkiotienst antingen medh barna christningh, begraffningh eller annat. Ty hosz them är ingen christendom. The huarken wetta eller vilia wetta catechismum eller nogen artichell doctrinae christianae, än sijder at the slicht skole lära theas barn. Så är hosz them inthet christeligit echtskap in reuerentia sanguinis, wthan löpa i hoop som oskäligh diwr. The haffua och ingen retuis näringh, wthan the leffua medh lögn och bedrägerij, stöld och roff, koklerij och medh thet the kunna hija folk, effter som the slicht motte bedriffua, medan the icke arbeta willia wthan driffua kringh om landet late och fåfenge, görandes menige man tunga och öffuerwold. Wthij Tydzland haffua the ingen platz wthan ther man kan få nogon aff theas partij fatt, henger man honom wp odömdan. Och än tå the warda förmante till bettringh, så betra the sigh

aldrigh wtan bliffua emot theras egit samuēt obotferdige, för buken och slijka kötzliga frijhet skull. The giffua före, at the äro aff Klena Egypten, huilket icke annat är än lögn, ty the sågo aldrigh Egypten, utan störste parten aff them ähro skottar, jwtar, baggar och än suenska, som sigh till them giffvit haffua, på thet the slicht förbannat sielffwold haffua måga. Icke heller begära the sacramenten eller annat huad christendomen tilhörer för then skuld, at them nogot är ther om, vthan at the i theras skalkhet skola teste better warda betrodde. För tesza och flere slijka laster haffuer iagh och offta förbudit clerkerijet, at the sigh medh thenna onda hopen icke befatta schola, vthan sagdt them til, at the schola fly theras wäsende och them lijka som itt wppenbara dieffuulz folk holla. Therefore wndrer migh storligt, at i willie döpa theras barn, kastandes således perlor för swijn. Hade the welat antuardat ider barnet, motte thet haffua varit en saak, men thet göra the inthet, ty scholen j och inthet befattat ider ther medh. I ären kyrkioherdar för christet folk j Sigtuna och icke för tattare eller slijka ochristna landzstrykare och huffuudliugare, ja witterlige tjuffuar och skalkar, ther medh i haffuen gjordt ider deelachtige aff theres synder. Ty så säger S: Johannes 2 cap.: Kommer nogon till jder och icke haffuer thenna lärdomen, unfår honom icke, icke heller helser honom, ty then honom helser, han är deelachtigh aff hans onda gerningar. Men jagh will sielff wettat aff ider, huru thet skall wara tilgångit, therföre är min willie, at i kommen oförtöffuade hijt in till migh. Interim valete."⁹

I sina besvär till riksdagen i Örebro 1617 yrkade prästerskapet på att alla tattare skulle förvisas ur landet. Motivet var, att tattarna genom sitt avguderi hindrade undersåtarnas salighet, att de var allmogen till stor tunga genom våldgästning och tjuveri, att de misstänktes för spioneri samt att "deras hop är alla skälmars, mandråpares, tjuvars, horkarlars, horrors, kättares och lathundars tillflykt".¹⁰ Kungl. Maj:ts resolution på dessa besvär var kort och gott: "The skolla slät och grant aff landet förwijsas".

Den första allmänna zigenarförordningen i Sverige utfärdades av förmyndarregeringen 1637. Den är helt inspirerad av utländska förebilder, närmast Kristian IV:s öppna brev rörande zigenare av år 1589.¹¹ I sin hårdhet och obillighet är den sannolikt ensamstående i svensk rättshistoria. Vi måste emellertid ha i minnet, att den tillkom under en långvarig ofredstid, då av naturliga skäl landet var översvämmat av allsköns löst parti, rymda krigsfångar, förvildade soldater, som stuckit sig undan, egendomslösa strykare och internationella vagabonder, som tack vare legosoldatsystemet fritt kunnat passera över gränserna. "Placat om Tartarnes fördrifwande af landet" är daterat den 28 juli 1637.

Där stadgas, att "alle sådane Tattare och Tatterskor medh hele deras anhang, så wäl Quinnor som Män, som innom wåre och Sweriges gräntzor wistas, skole innan den 8 Novembris nästkommande wara förplichtade att fly och wijka uthur wårt Konungarijke och alle des underliggiande Provincier". Därest någon "effter föreskrefne 8 Novembris, det ware sigh få eller många opspanas, finnas och beträdas kunne, då skole bem:te wåre Landzhöfdingar, Ståthållare och Befallningzmän låta dem strax fastgripa, hwadh godz de medhfare afhända, och så många karlar der ibland äre, uthan någon wijdare förfrågan, Process och Rättegång ophängia och til lijfwet straffa, men alle deras kånor och barn skola de låta Häradt ifrån Häradt sin koos uthur landet uthdrifwa".¹²

Detta Kungl. Maj:ts plakat förefaller ha haft ringa effekt. Sannolikt togs det på grund av sin obillighet icke på allvar ute i bygderna. Efter allt att döma nöjde sig myndigheterna alltför med att utvisa zigenarföljerna, framför allt till Tyskland, men också till Finland, vars nuvarande stora zigenarbefolkning (ca 5 000 individer) i huvudsak torde få betraktas som ättlingar till från Sverige under 1600- och 1700-talen utvisade zigenare.¹³ Många zigenare (i likhet med vad fallet var med häktmakare och andra lösdrivare) pressades också till soldater enligt 1675 års kungl. förordningar.¹⁴ Redan dessförinnan hade zigenare och med dessa likställda tvingats till soldater. De många krigen under 1600-talet hade i alla länder tvingat regeringarna att bottenskrapa sina tillgångar på soldater. På kontinenten blev det därför tidigt ganska vanligt att zigenare togs in i arméerna, närmast då som spejare. Svenskarna följde under 30-åriga kriget samma kutym. Någon större roll kom de av lättförstådda skäl inte att spela. Dels var de alltför få, dels torde en väsentlig del av dem som utgavs för att vara zigenare i själva verket ha tillhört det lösa parti, som i alla tider utgjort en bottensats i samhället. Då Barfod uppger, att man satt upp ett helt kompani av "sådant avskum, som beständigt mot stadens borgerskap utövade stölder och ofred", och Etzler vill insistera, att alla dessa var zigenare eller zigenarättlingar, måste detta vara en stor överdrift.¹⁵ Ett kompani vid mitten av 1700-talet bestod av 145 man. För att få fram ett så stort antal män i 20—30-årsåldern, måste man beröva ca 1 500

zigenare *alla* deras karlar i dessa åldrar. Med tanke på den stränga zigenarpolitiken förefaller det helt otänkbart, att Sverige på 1700-talet skulle ha kunnat rymma så många zigenare. Först om man bland "zigenare" inräknar även lösdrivare, tattare och allsköns övriga icke bofasta befolkningselement skulle Barfods uppgifter kunna godtagas.

De många förordningarna rörande tattare och zigenare, som tillkommit under 1600- och 1700-talen, sammanställdes 1747 till ett förslag till zigenarlagstiftning, som godkändes och offentliggjordes den 24 mars 1748 under namnet "Kongl. Maj:ts ytterligare nådige förordning angående hämmande af the så kallade tartares och zigeuners samt annat löst folks och lättingars strykande omkring i landet".¹⁶ Här skiljer man nu å ena sidan mellan nyligen från främmande ort inkomna element och sådana som redan bosatt sig i någon ort för att där idka någon lovlig näring. De förra skulle utan vidare föras till gränsen och förpassas ur riket, de senare skulle, därest de framhårdade i att sig lovligt försörja, få rätt att bevista marknaderna, men därest de tog fatt sitt gamla vandrande och farande från gård till gård, skulle de avstraffas med spöslitning eller fängelse på vatten och bröd. Nu liksom förr avsåg man alltså att med maktmedel dels effektivt hindra all vidare immigration av zigenare, dels tvinga de redan inkomna till fast bosättning. Bestämmelserna var emellertid både osmidiga och alltför svåra att effektivt övervaka. Resultatet blev därför mycket magert. Detta visar 1804 års förordning om allmänna arbetsställen. Enligt denna skulle "kringstrykande tatarer och zigenare" på obestämd tid genom landshövdingarnas försorg sändas till arbetsinrättningar, som etablerades i Karlskrona och Sveaborg.

En förordning av stor betydelse för våra nuvarande zigenare tillkom 1914. Enligt denna förbjöds zigenare att vidare komma in i landet. Denna stadga, som avskaffades först 1954, kom att bli mycket effektiv. Efter 1914 har sammanlagt endast tre zigenare kunnat ta sig in i vårt land. För de redan befintliga zigenarna kom stadgan att få den effekten, att ingiftena ökade i utomordentligt hög grad, så att praktiskt taget alla zigenare i vårt land för närvarande är släkt med varandra. I och med att 1914 års stadga försattes ur kraft och den fria nordiska arbetsmarknaden

etablerades har Sverige återigen öppnats för zigenarimmigration. Under de senaste åren har också en viss invandring av särskilt finska zigenare kunnat konstateras.

Tattarna och deras härstamning

I de kungliga förordningar, som ovan citerats, har det icke gjorts någon åtskillnad mellan tattare och zigenare. Ursprungligen kallades allt "löst parti" för tattare. Första gången zigenarnamnet nämnes är faktiskt så sent som i 1637 års stadga. Det är ju ganska uppenbart att myndigheterna i gamla tider inte ansåg sig ha anledning att dra upp skiljelinjer mellan de allehanda tiggarskaror, brottslingshopar och allsköns vägvandrare och kringstrykare, som de ständiga krigen med deras nöd och härjningar satte i rörelse.

Frågan om tattarnas härstamning har delat forskarna i två grupper. Den ena hävdar, att tattarna är zigenarättlingar, den andra att de är av svensk stam, närmast då ättlingar till utövare av vissa föraktade yrken, troligen dock med något zigenarinslag. Som främste företrädare för zigenarhärstamningshypotesen står Allan Etzler, som i sin år 1944 utkomna doktorsavhandling "Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk" hävdar, att man i tattarspråket med dess starka inslag av romani har ett fällande bevis för tattarnas zigenarhärstamning. Enligt Etzler är en tattare "en person, som tillhör en släkt av tattarkaraktär och som vuxit upp med tattarspråket som naturligt tungomål". Etzler når med denna definition endast 7 % av Sveriges drygt 8 000 tattare, men dessa "omfattar otvivelaktigt själva kärnan av vår tattarbefolkning, denna egendomliga, i släktenheter indelade blandras, som sedan gammalt utgjort ett vilt och äventyrligt inslag i svenska bygder och flerstädes visat en förvånansvärt varaktig karaktär". "Tattarna karaktäriseras allmänt som bedrägliga, lömska, knivskärande, i grunden fega, utpräglad samhällsfarliga element."¹⁷ De är böjda för "hätska och blodiga" släktfejder; "kärleken till kniven är stark och ursprunglig hos rasen"; "de har en medfödd kärlek till hästar"; lusten att resa "är starkt rotad i själva tattarnaturen"; osv. Alla dessa dåliga och

högst remarkabla egenskaper har tattarna fått av sina anfäder, vilka Etzler anser sig med "bestämdhet" kunna ange vara zigenare.

Vid Nordiska museet har sedan många år pågått ett intensivt studium av Sveriges zigenare, ett studium som gjort våra zigenare till den kanske bäst kända av världens zigenarpopulationer. Resultatet av denna undersökning ger en helt annan bild av zigenarna, än den Etzler målar. Zigenarna är *inte* lömska, de är *inte* knivskärare — de bär inte ens kniv — de är *inte* samhällsfarliga, de är *inte* böjda för blodiga släktfejder, de har lika litet som några andra människor någon "medfödd" kärlek till hästen, som de förresten sedan 30 år tillbaka gjort sig av med, och deras vandringsdrift är inte starkare än att i dag av Sveriges omkring 775 zigenare drygt 250 är bofasta, och av resten har 80 % uttalat sin bestämda önskan om att få bli bofasta. Jag har svårt att tro, att de zigenare, som Etzler vill åberopa som möjliga tatarfäder, skulle ha varit beskaffade på annat sätt än de sentida zigenare jag studerat. Långt ifrån att ha funnit zigenarna brottsliga och asociala har jag i dem i allmänhet mött människor, som likt glada och obekymrade — för all del också ibland slarviga — barn gått sin väg genom livet, gästfria och vänsälla mot den som vunnit deras förtroende, ofta intelligenta, konstnärliga och sensibla, snarare bohemer än brottslingar. Jag har svårt att tro, att människor av det slaget måste till för att skapa fram den befolkningsgrupp, som gemene man ofta med stort förakt brukar kalla tattare.

Etzlers huvudtes, att "det bindande beviset för att den gamla uppfattningen om tattarna som zigenarättlingar är riktig, ges av deras språk"¹⁸ ifrågasättes starkt av språkforskaren och romanikännaren professor Olof Gjerdman, som understryker, att tatarspråket ingalunda kan betraktas som en "grammatiskt förfallen dialekt av zigenarspråket" utan snarare som "svenska med romafärgat ordförråd"¹⁹.

Av den forskargrupp, som hävdar, att tattarna stammar från värdfolken, har den danske etnologen H. P. Hansen gått grundligt till verket. Han utgav åren 1921—22 det stora arbetet *Natmændsfolk og Kjæltringer* (ny uppl. 1959—60), och de resultat han där kommit till, sammanfattar han i dessa ord: "Følger man Nat-

mænds- og Kjæltringslægterne saa langt tilbage, som Kilderne tillader, og op til Nutiden, vil man forgæves lede efter fremmed Blod. Her skal blot noteres, at man aldrig i Kirkebøgerne træffer Zigeuner- og Kjæltringnavne sammen, f. E. ved Vielser eller Barsedaa, og blandt de næsten utallege Retssager, jeg har gennemgaaet, hvori Kjæltringer var indviklet, traf jeg aldrig Zigeunere nævnt. Kjæltringernes og Natmændsfolkernes Navne er, i Modsætning til Zigeunernes, danske eller saadanne, som har været alm. brugte af danske, og deres hemmelige Sprog, der ved siden af Fantasien i særlig Grad har paatrykt disse Folk et 'orientalsk' Præg, afgiver netop det bedste Bevis for, at vore Folk var Zigeunerne uvedkommende."²⁰

Till i stort sett samma uppfattning kommer i Norge Kaspar Flekstad²¹ och i Sverige C.-M. Bergstrand. Den sistnämnde skriver: "Våra dagars tattare har förmodligen som regel något zigenarblod i sina ådror, men i huvudsak är tattarsläktet säkerligen produkten av en under många århundraden försiggången blandning av asociala element, såsom frigivna trälar, förrymda brottslingar, krigsfångar, frigivna fångar, avskedade soldater, rackare, lösaktiga och lättjefulla kvinnor och andra förkomna och utan tukt uppvuxna individer. Vad som gör en människa till tattare skulle följaktligen först och främst vara, att hon tillhör en släkt, som i generationer fört ett vagabonderande liv och skaffat sig sin utkomst av 'tattaryrket'."²²

För var och en som studerat samhällsförhållandena under äldre tid i vårt land, måste Bergstrands synpunkter förefalla godtagbara. Det gamla byalaget hade fasta rättsnormer och umgängesvanor. Den som bröt mot dessa blev obönhörligen straffad eller tvingad ut ur gemenskapen. Särskilt betecknande för livet i det gamla ståndssamhället var förekomsten av vad man närmast skulle kunna kalla pariasyrken. Sådana var bödelns, valackarens, hästhandlarens, gårdfarihandlarens m. fl. En brottsling var också utstött; en straffad persons enda möjlighet att försörja sig var mången gång att ta upp ett föraktat yrke med den sociala nesa detta innebar för honom. Detsamma gällde de lösaktiga, de avdankade soldaterna, de lösgivna men ej hemsända krigsfångarna m. fl. Den gamla "goda" tidens fattigdom hjälpte också till att

rekrytera den skara av egendomslösa strykare och allmosemän, om vilka de gamla förordningarna så hjärtlöst vältaligt berättar. Ingen hederlig kvinna ville gifta sig med dessa pariasmänniskor. De måste därför söka sig hjonelag bland kvinnor av samma sociala status som de själva, och på så sätt skapades ett samhällsskikt, som på sätt och vis bildade en stat i staten.

Det slutgiltiga beviset för att den övervägande delen av tattarna är svenskättlingar gavs 1955 av sociologen Adam Heymowski i en licentiatavhandling kallad "Om 'tattare' och 'resande' ". Författaren har där tagit upp samma forskningsmetod som H. P. Hansen. Han har således genealogiskt undersökt 30 typiska tattare för att få klarhet om ur vilka samhällsskikt och yrkesgrupper tattarna räknar sina anor. Det visade sig då, att 7 av de 30 direkt härstammade från svenska bönder, torpare, rotatesoldater och hantverkare, sinsemellan på intet sätt befryndade. De 23 övrigas anor var att söka bland skarprättare, valackare, huddragare, hästhandlare, hovslagare, glasförare, lumpsamlare, skrothandlare, förtennare, korghandlare, gårdfarihandlare, kringvandrande yrkesmän, salpetersjudare och liknande.

Bland de tusentals kartlagda anorna återfinnes endast fyra som kan misstänkas vara zigenare. "Det är orimligt att tänka sig", skriver Heymowski, "att det sannolikt ganska ringa zigenarinslaget skulle vara orsaken till 'tattargruppens' karaktär av pariasskikt, dess asocialitet etc. Snarast skulle jag vilja säga, att zigenarinslaget kom som en följd av detta skikts låga status." Detta är en klok och riktig slutsats. Här har man också anledning att påminna om Laurentius Petris ovan anförda ord: "The giffua före, at the äro aff Klena Egypten, huilket icke annat är än lögn, ty the sågo aldrigh Egypten, utan störste parten aff them ähro skottar, jwtar, baggar och än swenska, som sigh till them giffvit haffua."

För modern samhällsforskning står det alldeles klart, att tattarna är en social gruppering i samhället. Dylika grupperingar finns det i så gott som alla länder. Norge har sina omstrejfare, Danmark sina natmænd eller kjæltringer, Tyskland sina Sinter, England sina tinkers, Japan sina eta.²³ Den gängse uppfattningen av dessa folkgrupper är världen över ofta i detalj likartad: deras

stamfäder anses vara någon främmande, illa beryktad folkspillra; de räknas för att vara kriminella, samhällsfientliga och "farliga" i största allmänhet; man menar, att de trivs med att förrätta låga och föraktade sysslor; de räknas allmänt som "orena" eller tabubelagda. Folktanken har här enligt modern samhällsforskning oftast förväxlat orsak och verkan. Det är nämligen dessa grupper nomadism, fattigdom och låga sociala status, som i hög grad bidragit till att tvinga fram deras kriminalitet, det därav födda föraktet har stängt dem ute från varje "hederligt" arbete och pressat dem till att åtaga sig "vanhedrande" sysslor, vilket i sin tur fört till tabubestämmelser rörande dem osv. och detta allt i en kretsgång, som forna tiders samhälle var ur stånd att bryta. — I motsats till den sociala gruppering, som tattarna och deras gelikar bildar, står zigenarna som en etnisk grupp, vilken endast tack vare vissa yttre likheter i fråga om vanor och näringsfång i det allmänna medvetandet kommit att bli jämställda med tattarna.

Med all sannolikhet kommer tattarna att försvinna som folkgrupp och detta därför, att de krafter, som drivit fram "förtattandet", nästan helt upphört att verka. Samhället har blivit ett annat. Ingen är längre föraktad därför att han har ett yrke, som ställer sin utövare lågt på samhällsstegen. Vi har fått en riktigare och humanare inställning till både brott och brottsling. Vi har en utvecklad socialvård, som ger missanpassade och urspårade hjälp. Vi har lämnat den svenska fattigdomen bakom oss med allt vad den betydde för skapandet av slum och ståndsskrankor. Den stigande folkbildningen har gjort oss vidsyntare och tolerantare; själva ordet tattare ger i sin egenskap av pariasmärke våra samveten ett sting. Det ena som det andra arbetar på pariasgruppernas upplösning. En stor del av de gamla resandesläkternas ättlingar kommer därför att assimileras av det svenska samhället och sannolikt bli goda medborgare, en annan del, de mentalt skadade och svagt begåvade kommer att få tas om hand av fångvårdsanstalter och socialvård. Genom rätt insikt om resandesläkterna och deras problem och genom lämpliga förebyggande åtgärder bör denna sistnämnda grupp kunna göras allt mindre och mindre.

Sveriges zigenare av i dag

Nordiska museets forskningar²⁴ har givit vid handen, att de zigenare, som nu nomadiserar inom våra gränser, alla med till visshet gränsande sannolikhet invandrat i landet omkring sekelskiftet. De tillhör sju släkter: Bolotjoconi, Jelleschti, Giovaneschti, Tjorconi, Jantjeschti, Fynfyrojeschti och Häck. Att bland zigenarna tala om "släkten Taikon" eller "släkten Dimitri" är lika inadekvat som att bland vanliga svenskar tala om "släkten Andersson" eller "släkten Jönsson". Den allra största delen av de svenska zigenarna tillhör stammen kalderascha, endast ett fåtal är lovara och tjorrara. Antalet zigenare i vårt land uppgick 1955 till 750, varav 180 var ättlingar i blandäktenskap med svenskar.

De svenska zigenarna har ingen egentlig stamorganisation. De har sålunda intet överhuvud; tidningarnas tal om allsköns "hövdingar" har därför intet verklighetsunderlag. Inom var familj är det husfadern, som har det största inflytandet, men även han böjer sig gärna för de råd en ännu levande äldre anhörig ger. Barnen stannar i hemmet, tills de gifter sig, då de söker skaffa sig ett eget tält eller en egen husvagn. Förr kunde zigenarna dra omkring i ganska stora följen, men den allt större svårigheten att försörja sig har gjort, att sällskapen nu är mycket små. Som regel består de av en enda familj.

I trots av att zigenarna i mer än 800 år utgjort en obetydlig minoritet av den bofasta befolkningen i de länder där de dragit fram, har de skapat ett beteendemönster, som dels är påfallande likartat världen över, dels ger bilden av en enhetlig och i förhållande till sina förutsättningar aktning svärd kultur; sitt urgamla språk har de förstått att bevara förbluffande rent och äkta fram till våra dagar. Sed och bruk reglerar praktiskt taget allt i deras liv.

Zigenaren har en medfödd taktkänsla och en lätthet att sätta sig in i andra människors situation, som hjälper honom att snabbt nå kontakt med människor. Han är omedelbar och öppen, han har hjärtat i handen, som det heter bland dem. De yngre förmanas att vara artiga mot de äldre, barnen tillhålls att ej prata i mun-

Interiör av ett zigenartält 1955. Eldstaden består som regel av ett bensinfat med ett påsvetsat rökrör. I bakgrunden sängeläderna, som nästan undantagslöst utgöres av dunbolstrar. Ett rangligt bord och ett par stolar är vanligen de enda möbler man har. Foto förf. 1955.

nen på sina föräldrar, en kvinna får ej ta ordet från sin man i främmandes närvaro. Inför föräldrarna skall man vara hövisk i sitt tal. De gamla och orkeslösa vårdar man sig om; regeln är, att yngste sonen tar på sin lott att sköta de gamla föräldrarna till döddagar. Den olycklige hjälper man, och man är nog med att ej "påminna gammalt", dvs. föra sådant på tal, som kan väcka glömda, sorgliga minnen.

Kopparslagarzigenare framför sin bostad i en paus i förtennandet. Bilden är tagen i 3—4 graders kyla. De tältplatser, som zigenarna anvisas, är ofta mycket dåliga. Här är den en liten ö i ett vattendrag, helt oskyddad för vinden, och med hundratals meter att gå för att hämta dricksvatten. Foto förf. 1955.

Man skall ej låta sig bedras av zigenarnas högljudda tal, svordomar och skenbart argsinta uppträdande. Det är deras temperament, som skenar iväg med dem. Naturligtvis finns det både tanklösa och taktlösa zigenare, självfallet bryter alla då och då mot vad jag nyss anfört som kännetecknande för dem, men de strävar dock redligen att vara sådana som ovan antytts, och de lyckas

Zigenarläger i vårbrytningen. Vandrарfolket övergår mer och mer till bostadsvagnar, som möbleras på "svenskt" vis. De kan därför betraktas som första steget till fast bosättning. Foto förf. 1955.

anmärkningsvärt väl med det, särskilt om man tar hänsyn till de villkor, under vilka de lever. Att de inte alltid uppträder så älskvärt mot folk, som behandlar dem illa, bör väl knappast förvåna.

Zigenarna är ömsinta och känsliga. Jag har aldrig träffat en cynisk eller avsiktligt elak zigenare. De är dåliga slagskämpar, trots tidningarnas alla rubriker om blodiga zigenarbataljer. Det mesta är skrik, tjut och skenfäktning. Deras slagsmål är ett sorts

Tält och vagn är mycket trånga hem. De äldre har för vana att sitta uppe och prata till sena natten. Barnen kan därför ej gå till sängs i tid, utan somnar ofta där de sitter. Foto förf. 1955.

symboliskt slagsmål, ett slags extatisk pantomim, där gester, miner och ljudeffekter spelar största rollen. Jag har bevittnat hur en halvtimmes batalj mellan ett 20-tal zigenare inte resulterade i någon som helst kroppsskada, men slagsmålet luftade ut en hel del instängda animositeter, och efteråt var man de bästa vänner. "Ilskan måste ut, käre vän! Har du en orsak att vara arg, då är du ursäktad, om ilskan också går ut genom knytnäven. Så ser vi på saken. Vi tjuar inte. Vi sväljer inte förbannelsen och bär ma-

gen full med ondska. Vi fräser ut. Ett, två, tre — och saken är klar. . . !”

Kriminaliteten bland zigenarna är icke högre än bland svenskarna i gemen. De har ord om sig att stjäla höns t. ex. Sådana småsnatterier förekommer naturligtvis, men hönsstölderna systematiseras aldrig. De kan därför närmast jämföras med våra campares tjuvfiske eller våra turisternas småmuggel av sprit och tobak. Med tanke på de till brott frestande förhållanden under vilka zigenarna tvingats leva och den anonymitet de kunnat omge sig med, är det ägnat att förvåna, att brottsligheten är så låg som den faktiskt är bland zigenarna.

Zigenarna har sitt eget rättsväsen. Sina inbördes tvister drar de därför sällan inför svensk domstol. Zigenarnas rättsförhandling kallas *kris*. Där finns domare, som dömer enligt gammal sedvana, vittnen som hörs och bindande ed, som avlägges, om målet är av vikt.

Än idag är det vanligt att föräldrarna ordnar barnens äktenskap. Flickorna gifter sig mycket unga. För faderns sällskap representerar hon ett kapital, då hon som regel bidrar till sällskapets försörjning genom att spå, spela m. m. Gifter fadern bort henne, bör han därför, enligt zigenarnas sätt att se, ha ett visst vederlag för henne. Priset varierar mellan 1 500 och 3 000 kronor allt efter flickans duglighet, familjens ställning och den blivande brudgummens ekonomiska villkor. Till sed och bruk hör också, att mannens far bekostar bröllopet. Ceremonierna vid dessa är både många och vackra. Äktenskapen brukar som regel vara mycket hållbara. Orsak till skilsmässa är barnlöshet, otrohet och uppenbar försummelse av hustruns plikt att sköta hem, man och barn. Zigenarnas största glädje är att äga många barn; det ger tur, framgång och makt. Kärleken till familjen och släkten är också utmärkande för alla zigenare. Hustruns ställning är god, även om man anser det självfallet att hon skall vara mannens främsta medhjälpare då det gäller att skaffa livsuppehållet, och att hon därvid mången gång får utföra ett tyngre arbete än mannen själv. Zigenaren har intet förakt för kvinnan, förutsatt att hon är ärbär. Äldre kvinnor får ofta mer att säga till om än gamla män. I många familjer är det kvinnan, som har hand om pengarna.

Drygt 250 zigenare var 1960 bofasta. Många av deras kvinnor har gift sig med svenska män, och de har i allmänhet väl förstått att anpassa sig till sitt nya liv. Denna unga zigenarkvinna har en modern lägenhet med elspis, tvättmaskin, dammsugare och praktisk köksinredning. Foto förf. 1955.

Barnen fostras mycket fritt. Ända in i våra dagar har de oftast inte haft några skolor att tänka på (80 % av våra zigenare är analfabeter), varför de haft mycken fritid. Tidigt får de emellertid lära sig att hjälpa till med försörjningen genom att gå föräldrarna tillhanda i deras arbete, lära sig spela, spå m. m. Ända in i sen tid har man varit nogga med att se till, att barn och ungdom

inte fick vara ute om nätterna. De unga flickorna har hållits mycket strängt och har icke tillåtits att ensamma avlägsna sig ur lägret. Flirt har strängt beivrats.

Zigenaren är en i högsta grad livsbejakande varelse. Döden är därför för honom en hemsk och skrämmande verklighet, som det gäller att aldrig föra på tal för att inte i onödan locka på honom. Kommer han ändock, samlas alla släktingar hos den döende, för att få hans förlåtelse för eventuella övergrepp. Den döende får under inga förhållanden skiljas hädan med hat- och hämndkänslor, ty då går detta ut över de efterlevande, och de får otur och olyckor på sin väg. Efter dödsfallet vakar man i tre dygn utan mat eller dryck, allt under det man söker kvarhålla ett levande minne av den bortgångne genom att berätta episoder ur hans liv. När äntligen begravningsdagen på tredje dagen efter dödsfallet kommer, är alla orakade, trötta och uthungrade. Maten och drycken vid gravölet gör lätt de sörjande högljudda och stojande, och detta är orsaken till att de svenska tidningarna som regel beskriver zigenarbegravningarna som otrevliga uppträden med slagsmål och skrål, där ingen tycks iakttaga den värdighet, som svensken kräver vid ett dylikt allvarligt tillfälle. Men zigenaren sörjer bara på sitt sätt, och hans lättrörda sinne, som icke tyglas av den självdisciplin, som god hemuppfostran och mångårig skolvistelse gett oss svenskar, svämmas lätt över i vad vi betraktar som otillständiga uppträden. De närstående sörjer den döde i ett år, under vilket de icke får sjunga eller spela. Med regelbundna mellanrum anställer de en festmåltid för den döde, och på årsdagen av hans bortgång beger sig de anhöriga till ett rinnande vatten, sätter tre ljus på ett litet träkors, skjuter ut detta i vattnet och säger: "*T'avel anglal lesti! T'avel pöterdiä lechkö dromá!*" (Till din åminnelse! Vi öppnar dina vägar för dig!) Därmed har också de sörjande "öppnat sina vägar för sång och glädje" och kan återgå till ett normalt liv igen, ty att sörja längre än ett år vore att "draga döden in på det nya året".

Zigenarna har en rik muntlig tradition med en stor sagoskatt. En svensk zigenare, Johan Dimitri-Taikon, är en av de största berättare, som vetenskapen känner. Som det primitiva folk zigenarna är, är de mycket vidskepliga. Än i dag berättar de äldre,

då man om kvällen sitter kring lägerelden, vad man har att iakttaga för att undgå otur och olyckor. Dör någon, flyttar de andra genast från lägerplatsen. Tabuföreskrifterna är många och ingriper avgörande i zigenarnas livsöde. Flertalet av de svenska zigenarna är romersk-katolska till bekännelsen, åtskilliga grekisk-katolska, och andra återigen lutheraner; barnen döpes som regel till lutheraner. Alla, oavsett bekännelse, har vördnad för det heliga och är fullt och fast övertygade om existensen av en Gud, som icke låter gäcka sig.

Zigenarnas ursprungliga bostad var ett enkelt tält. Det bestod av en snedställd stång, stöttad i ena änden av ett par strävor, i den andra, lägre änden av zigenarvagnen; över vagn och stång var lagd en tältduk. Om dagen brann elden i den breda tältöppningen, som nattetid tillslöts med en andra tältduk. Dylika tält var i bruk ännu för några år sedan. Numera brukas endast vanliga rektangulära köptält. Sedan ett 30-tal år har också den cirkusvagnsliknande husvagnen blivit allt vanligare. I våra dagar bor ungefär en tredjedel av de ca 775 svenska zigenarna även vintertiden i tält, en tredjedel i husvagnar eller gamla bussar, och en tredjedel i fasta bostäder, hyreslägenheter, egnahem o. dyl. Få reflekterar över vad det innebär att under en nordisk vinter bo i ett tält. En zigenare, som i en storstad ställt sig i bostadskön för att få en bostad för sig och sina åtta barn, möttes av beskedet: ”Vad? Ska ni också ha en bostad? Ni har ju redan bostad. Ni har ju era tält!” Jag har träffat på spädbarnsfamiljer, som bott i tält i 20 graders köld och det i en av våra största städer. En bonde, som skulle sätta ut sin ko i en dylik ”bostad”, skulle utan minsta tvekan få böta för djurplågeri. Tältens uppvärmningsanordning är som regel ett gammalt bensinfat, vari man eldar med ved. Om natten slocknar elden, varför tältet efter en halvtimme har antagit utomhus-temperatur. Under de fem sista åren har minst två spädbarn omkommit av köld. De usla bostäderna (husvagnar, vilka som regel inte är vinterbonade, är inte stort bättre än tälten) har också i hög grad bidragit till zigenarnas dåliga hälsotillstånd. Endast 2 % av Sveriges zigenare uppnår 67 års ålder; bland svenskarna är procenttalet 16.

Zigenarna har av ålder levt på kopparslageri och förtening, på

spådom, tivoliverksamhet, musik och småhandel. Förr gav dessa yrken zigenarna en relativt hygglig bärgning, åtskilliga kunde rent av spara en slant, för vilken de gärna köpte guldmynt, vilka som ett tecken på stånd hängdes om kvinnornas halsar. I våra dagar ger dessa traditionella zigenaryrken praktiskt taget ingen inkomst alls, varför zigenarna snabbt håller på att förslummas. Ytterst handikappade som de är, inte bara på grund av sin oförmåga att kunna läsa och skriva utan även genom sin brist på yrkesutbildning och på samhällsdisciplin, har de synnerligen svårt att anpassa sig till de krav, som ett så högt industrialiserat kulturland som vårt med nödvändighet måste ställa på sina innebyggare. Därtill kommer alla de fördomar, med vilka zigenarna möts av svensken i gemen. Åsikter sådana som att zigenarna skulle vara rika, att de har en outrotlig vandringsdrift, att de är arbetsovilliga och överlag en "sämre" sorts folk än svensken är ännu mycket vanliga. Sanningen är den, att zigenarna aldrig varit rika, att deras "vandringsdrift" är en bitter nödvändighet i ett samhälle, som konsekvent vägrat att låta dem bli bofasta, och att deras arbetslöshet i hög grad bottnar dels i deras bristande utbildning, dels i svenskens ovilja att anställa zigenaren och ge honom chansen att träna sig för ett riktigt yrke. Det faktum, att under de senaste 15 åren dock drygt 250 zigenare blivit bofasta och att ett stort antal av dessa nu med framgång tjänar sitt bröd inom olika yrken från industriarbetarens till den fria företagarens, talar för riktigheten av dessa synpunkter. En zigenarättling tog våren 1960 studentexamen, en annan har realexamen, och två andra ungdomar kommer inom de närmaste åren att nå samma skolutbildning.

Zigenarnas assimileringsproblem är emellertid mycket svårt. Utan hjälp från samhällets sida torde de flesta ha små chanser att såsom de önskar bli bofasta och i stånd att försörja sig själva. På förslag av 1954 års zigenarutredning har därför Kungl. Maj:t utfärdat bestämmelser om särskild hjälp för zigenarna i deras strävan att inordna sig i det svenska samhället. Från och med 1 juli 1960 ersätter sålunda statsverket i allt väsentligt de kostnader, som kommunerna ikläder sig för att underlätta zigenarnas samhällsanpassning. Arbetsmarknadsstyrelsen anordnar yrkesutbildningskurser för dem, barnens skolgång övervakas, och de äldres

bristande läs- och skrivkunnighet söker man avhjälpa genom särskild undervisning. Uppmuntrande resultat har på detta sätt nåtts. Det är därför hopp om att den lilla underutvecklade folkspilla, som zigenarna utgör, inom relativt snar framtid skall känna sig upptagna i vårt folkhem.

¹ F. Miklosich, *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas*, I—XII. Wien 1872—80.

² Notis nedtecknad av munken och pilgrimen Simon Simeonis, återgiven efter G. Bergman, *Rotvälska*, s. 7. Stockholm 1931.

³ Stockholms stads tänkeböcker 1504—1514, utg. av J. A. Almquist, s. 272 ff. — Zigenarnas historia i Sverige är mest ingående skildrad av Allan Etzler i hans doktorsavhandling *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk* (Stockholm 1944), till vilket arbete flera av de följande citaten återgår. Den mycket negativa bild Etzler ger av zigenarna i sitt arbete, beror dels därpå att han ser dem utslutande med myndigheternas ögon, dels dömer egentliga zigenare över en kam med tattare och allsköns "löst parti".

⁴ Olavus Petri, *En Swensk Cröneka*, utg. av J. Sahlgren, s. 272. Uppsala 1917.

⁵ Konung Gustav I:s registratur 19, s. 239, 28 april 1548.

⁶ *Ibid.* 21, s. 219.

⁷ Handlingar rörande Sveriges historia, andra serien, s. 548 ff. Stockholm 1864.

⁸ A. A. Stiernman, *Alla riksdagars och mötens beslut* . . . Bihäng, s. 190. Stockholm 1743.

⁹ Uppsala Universitetsbibliotek, *Nordiska samlingen* 1908:62.

¹⁰ Svenska riksdagsakter, första serien, tidevarvet 1521—1718, avd. II, del II:2, s. 307 f. Stockholm 1954.

¹¹ Jfr F. Dyrland, *Tatere og Natmandsfolk i Danmark*, s. 295. Köpenhamn 1872.

¹² A. A. Stiernman, *Samling utaf kongl. bref etc.*, 2, s. 104 ff. Stockholm 1750.

¹³ Se C.-H. Tillhagen, *The Gypsy problem in Finland*, *The Journal of the Gypsy Lore Soc.*, 3rd ser., vol. XXXVII, p. 41 ff. Edinburgh 1958.

¹⁴ A. A. Stiernman, *Alla riksdagars och mötens beslut* 2, s. 1712 och Bihäng s. 440. Om zigenaren i svensk krigstjänst se Etzler a. a., s. 130 ff, och nedan i not 17 anført arbete.

¹⁵ J. C. Barfod, *Märkvärdigheter rörande skånska adeln*, utg. av G. Carlquist, s. 415. Stockholm 1925.

¹⁶ R. G. Modée, *Utdrag utur . . . publique handlingar etc.*, IV, s. 2668 ff. Stockholm 1742—1829.

¹⁷ A. Etzler, *Zigenarna i svensk krigstjänst* (i *Historiska studier tillägnade Sven Tunberg*, Uppsala 1942) s. 333.

¹⁸ A. Etzlers i not 3 anf. arb., s. 157.

¹⁹ O. Gjerdman, *Tattarna och deras språk* (i *Svenska landsmål* 1945) s. 26.

²⁰ H. P. Hansen, a. a., I, s. 24—25.

²¹ K. Flekstad, *Omstreifere og sigøyner. Studier over fantefolkets oprindelse*, Oslo 1949.

²² C.-M. Bergstrand, *Tattarplågan*, s. 7. Göteborg 1942.

²³ Om dessa *etas* skriver Lord Redesdale i *Tales of old Japan* (1871, shilling ed. 1915, p. 116.): "Their occupation is to slay beasts, work leather, attend upon criminals, and to do other degrading work. — — — Another story is, that they are the descendants of the Tartar invaders left behind by Kublai Khan."

²⁴ Beträffande Sveriges zigenare av i dag hänvisar jag till *Zigenarfrågan*, Statens offentliga utredningar 1956:43, avsnittet "Zigenarnas levnadsförhållanden 1955", där en utförlig bibliografi över vad som publicerats rörande Nordiska museets undersökningar ingår.